„Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne" 2020, s. 253–257

Krzysztof Ślusarek, *Mieszkańcy Jędrzejowa Anno Domini 1886*, Kraków 2019, ss. 204

Regionalistyka, która już od dłuższego czasu przeżywa swój renesans, dostarcza czytelnikom coraz częściej w pełni profesjonalnych publikacji. Są one nierzadko rezultatem nowych studiów, przeprowadzanych przez zawodowych historyków, powstałych w oparciu o cenne materiały źródłowe. Dobrym przykładem są w tym miejscu zainteresowania badawcze pracownika naukowego Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego dr. hab. Krzysztofa Ślusarka, który ma w swoim dorobku naukowym kilka istotnych dzieł wiążących się bezpośrednio z bogatą przeszłością Jędrzejowa[1]. Przedmiotem niniejszej recenzji jest ostatnie z nich, pod tytułem *Mieszkańcy Jędrzejowa Anno Domini 1886*. W roku 2019 ukazało się ono w formie książkowej nakładem Towarzystwa Wydawniczego „Historia Iagiellonica"[2].

Już na wstępie trzeba podkreślić, że Autor postawił przed sobą ambitne, a nade wszystko wyjątkowo żmudne zadanie. Dążył bowiem do uchwycenia obrazu społeczeństwa Jędrzejowa widzianego przez pryzmat szeregu kluczowych zagadnień demograficznych: liczba ludności, struktura społeczeństwa według płci i wieku, migracje, zróżnicowanie wyznaniowe oraz zawodowe mieszkańców, a także socjotopografia miasta. Co równie istotne, pragnął wzbogacić wyniki swoich badań o nazwiska wszystkich dawnych jędrzejowian. Cytując słowa Krzysztofa Ślusarka: „Chodziło […] o przygotowanie niejako zbiorowej „fotografii" wykonanej w ściśle określonym czasie i miejscu" (s. 5).

Zazwyczaj prace dające wyczerpującą odpowiedź na powyższe postulaty badawcze powstają na podstawie imiennych spisów ludności, do których należą chociażby powszechne spisy galicyjskie, sporządzane co dekadę w II poł. XIX i na

---

1 K. Ślusarek, *Bank Spółdzielczy w Jędrzejowie 1909–2009. Przyczynek do dziejów miasta i regionu*, Jędrzejów 2009; tenże, *Ziemia Jędrzejowska, Przewodnik turystyczny*, Jędrzejów 2012; tenże, *Jędrzejów w latach 1795–1918. Portret miasta i jego mieszkańców*, Jędrzejów 2014; tenże, *Cystersi w dobie kasat – przypadek Jędrzejowa i Szczyrzyca. Klasztor cystersów a mieszczanie jędrzejowscy w pierwszej połowie XIX wieku*, w: *Dziedzictwo Wincentego Kadłubka. Cystersi – miasto – region od średniowiecza do współczesności. Zbiór studiów*, red. K. Ślusarek, Kraków 2018.

2 K. Ślusarek, *Mieszkańcy Jędrzejowa Anno Domini 1886*, Kraków 2019.

początku XX wieku[3]. Niestety w przypadku Jędrzejowa, znajdującego się wówczas w Królestwie Polskim, historyk nie ma komfortu dysponowania analogicznym materiałem, dlatego w pełni zasadnie podstawą źródłową rozprawy stały się księgi ludności stałej. Założono je na przełomie lat 1885/1886 i prowadzono do roku 1918. Są one cennym, aczkolwiek mniej znanym typem źródła, wykorzystywanym w przeważającej części w badaniach genealogicznych oraz własnościowych. Z uwagi na fakt, że nie spełniają one kryterium spisu w dosłownym rozumieniu, lecz stanowią dokumentację, w której liczba informacji nieustannie przyrastała w miarę upływu czasu, koniecznym stało się przyjęcie odpowiedniej metodologii. Badaniu zostały poddane wszystkie osoby wpisane do ksiąg urodzone w 1886 r. i wcześniej oraz osoby, które uzyskały prawo pobytu w mieście najpóźniej do końca tego samego roku. Dodatkowo z wyselekcjonowanego kręgu wyłączono osoby zmarłe w latach 1885–1886. Taki zabieg pozwolił na stworzenie grupy 4506 osób, według stanu na ostatni dzień 1886 r., w odniesieniu do której przeprowadzono później wszystkie obliczenia i analizy.

Książka posiada dwie zasadnicze części. Pierwsza, mniej obszerna (s. 9–40), składa się z trzech rozdziałów, w których zaprezentowano wyniki badań nad społeczeństwem Jędrzejowa, natomiast część druga (s. 41–191), stanowiąca większość recenzowanej publikacji, jest wykazem stałych mieszkańców miasta. Przechodząc do omówienia ustaleń Autora, warto mieć w świadomości, że czas lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku był w pewnej mierze przełomowy dla dziejów miasta, o czym zresztą badacz informuje czytelnika. Zamieszcza on w publikacji wzmianki o utworzeniu filii Banku Polskiego (1875 r.), uruchomieniu linii kolejowej (1886 r.) czy utracie praw miejskich (1870 r.) (s. 6). Nie mniej ważne są również procesy demograficzne, które w tamtym okresie zaczęły nabierać tempa, co przyniosło rezultat w postaci zwiększającej się liczby ludności.

W rozdziale pierwszym książki (s. 9–17) Autor rozpoczyna od informacji na temat populacji Jędrzejowa w roku 1886, która liczyła 4506 osób i składała się w większości z osób młodych. Zostało to czytelnie zobrazowane za pomocą piramidy wieku o charakterystycznym kształcie właściwym dla modelu społeczeństwa progresywnego. Krzysztof Ślusarek zwraca uwagę na dużą liczbę dzieci i młodzieży do lat 19, stanowiących 43,41% ogółu społeczeństwa. Interesująco przedstawiają się kolejne dane odnośnie pochodzenia terytorialnego mieszkańców. Świadczą one o dużej roli procesów migracyjnych w rozwoju demograficznym ośrodka. Sam fakt migracji do miasta w II poł. XIX wieku nie powinien

[3] Dobrym przykładem jest w tym miejscu rozprawa poświęcona kobietom w Krakowie w 1880 r. Zob.: L.A. Zyblikiewicz, *Kobieta w Krakowie w 1880 r. w świetle ankiet powszechnego spisu ludności. Studium demograficzne*, Kraków 1999.

specjalnie dziwić, lecz istotna jest w tym wypadku jego skala. Okazuje się, że aż 37,97% mieszkańców Jędrzejowa urodziło się gdzie indziej. Co więcej, podział przybyszów według wyznania dowiódł szybkiego tempa napływu Żydów pochodzących najczęściej z innych miasteczek guberni kieleckiej, podczas gdy napływowa ludność katolicka rekrutowała się w większości z wiosek powiatu jędrzejowskiego.

Rozdział drugi dysertacji (s. 19–32) koncentruje się początkowo wokół problemów struktury wyznaniowej i stanowej jędrzejowian. Miasto było w roku 1886 zamieszkiwane w przeważającej części przez osoby pochodzenia mieszczańskiego (66,38%), jedną trzecią (29,14%) stanowili chłopi, natomiast, co interesujące, wysoki był udział szlachty – na poziomie 4,48%. Obraz mieszkańców widziany z perspektywy wyznawanej religii uwidacznia przewagę ilościową katolików (3/4 populacji miasta). Wyznawców judaizmu było 24,12%, a nieliczni prawosławni wraz z ewangelikami mieli wówczas znaczenie zupełnie marginalne. Powyższe wyniki dotyczą roku 1886, czego badacz jest w pełni świadom, dlatego konfrontuje je z wcześniejszymi danymi statystycznymi. Dzięki temu możemy dowiedzieć się, że Jędrzejów do początku lat sześćdziesiątych XIX wieku był miastem o czysto polskim charakterze i dopiero ukaz tolerancyjny pozwolił na gwałtowny napływ do miasta Żydów, co w bardzo krótkim czasie całkowicie zmieniło oblicze miasta.

W dalszej części rozdziału drugiego (s. 22–31) Autor przechodzi do omówienia struktury zawodowej mieszkańców, przy którym w pełni wykorzystał możliwości, jakie dają informacje podawane w księgach ludności stałej. Problematyka ta została potraktowana szeroko i, co równie istotne, z konieczną dozą krytycyzmu. Krzysztof Ślusarek, stosując klasyfikację opracowaną przez innego historyka – Wiesława Cabana, dokonał podziału czynnych zawodowo mieszkańców według kryterium prestiżu zawodu. Wśród 16 wyróżnionych grup zawodów w Jędrzejowie przeważali drobnomieszczanie (37%) i robotnicy (30%). Za stosunkowo niski należy uznać udział rzemieślników (jedynie 15%). Niemal co dziesiąta osoba zaliczona została do służby domowej (w tej grupie dominowały kobiety), natomiast chłopi oraz urzędnicy stanowili po 3% ogółu.

Rozdział trzeci (s. 33–40) jest powiązany tematycznie z topografią Jędrzejowa. Ponieważ księgi ludności stałej okazują się w tym przypadku mniej pomocne, niezbędnym stało się sięgnięcie do innych źródeł. Wykorzystano plan Witolda Krassowskiego z lat 1876–1877 pochodzący ze zbioru kartograficznego Archiwum Państwowego w Kielcach. Na jego podstawie Krzysztof Ślusarek opracował trzy mapy mające w założeniu przedstawić rozplanowanie ulic, cieków wodnych oraz drewnianej i murowanej zabudowy miasta. Jędrzejów był ośrodkiem o wrzecionowatym układzie przestrzennym, znajdującym się na osi

wschód–zachód, ograniczonym od północy i południa małymi rzekami. Od rynku miejskiego, noszącego wyraźne ślady średniowiecznej lokacji, odchodziły pod kątem prostym ulice wyznaczające poszczególne kwartały zabudowy. W latach siedemdziesiątych XIX wieku w Jędrzejowie istniały 273 domy. w przeważającej części wykonane z drewna. Zabudowania murowane znajdowały się w rynku oraz przy głównych ulicach.

Dzięki kolejnemu źródłu (planowi sytuacyjnemu z roku 1882) Autorowi udało się odtworzyć częściowo socjotopografię Jędrzejowa w odniesieniu do 26 domów położonych w rynku. Ścisłe centrum okazało się być obszarem o największym zagęszczeniu. Dość powiedzieć, że w jednym domu żyło średnio niemal 7 rodzin, przy jednoczesnym zasiedleniu wynoszącym 29 osób. Domy „rynkowe" zajmowali w większości Żydzi (55,7%), natomiast udział katolików wynosił tam 44%.

Druga część recenzowanej publikacji (s. 41–191), która jest wykazem 4506 stałych mieszkańców miasta, została sporządzona według klucza alfabetycznego rozpoczynającego się od nazwiska. Następnymi w kolejności informacjami były: imię lub imiona, nr domu, rok urodzenia, miejsce urodzenia, wyznanie, pochodzenie społecznie, źródło utrzymania oraz rok zgonu. Dalsza część książki zawiera: podsumowanie, streszczenie angielskie, bibliografię, wykaz tabel, wykresów i map oraz spis treści.

Rozprawa napisana jest dobrym stylistycznie i przystępnym językiem, co nie jest łatwe do osiągnięcia przy omawianiu danych statystycznych i wymaga dużej wprawy. Ciekawym, a zarazem udanym zabiegiem stylistycznym stało się nadanie rozdziałom tytułów odbiegających od standardowych wzorów stosowanych w literaturze przedmiotu. Są one niejako prostymi, logicznymi pytaniami, dla przykładu zamiast tytułu w rodzaju *Liczba ludności i jej pochodzenie terytorialne* Autor zastosował: *Ilu jędrzejowian było i skąd pochodzili.*

Kilka słów należy poświęcić szacie graficznej książki. Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagiellonica" zdecydowało się na miękką, kolorową okładkę, na której zamieszczono zdjęcie jędrzejowskiego jarmarku oraz fragment mapy guberni kieleckiej pochodzący z roku 1890, przedstawiający miasto wraz z jego okolicami. Pod względem korektorskim publikacja została przygotowana starannie, a zamieszczone tabele i wykresy są w pełni czytelne. Niestety nie można tego do końca powiedzieć o trzech mapach (s. 34–36). W subiektywnej ocenie recenzenta ich mankament polega na tym, że dla rozróżnienia poszczególnych rodzajów obiektów, miejsc itp. użyto jedynie różnych odcieni szarości, co powoduje, że przy odbiorze całość staje się mało przejrzysta. Z jednej strony można oczywiście zasugerować, że lepszym rozwiązaniem byłoby opracowanie jednego, kolorowego planu na dołączonej do książki wkładce o rozmiarach zbliżonych do A4.

Z drugiej strony trzeba mieć na uwadze, iż w podobnych kwestiach dotyczących ostatecznej formy publikacji decyduje zazwyczaj wydawca.

Zmierzając do konkluzji, recenzowana książka to niezaprzeczalny wkład w poznanie historii Jędrzejowa i regionu świętokrzyskiego. Jest ona ważna z punktu widzenia demografii historycznej oraz historii społeczno-gospodarczej. Stanowi ogromne ułatwienie dla współczesnych mieszkańców miasta żywotnie zainteresowanych genealogią swoich rodzin. Za szczególne osiągnięcie Autora uważam przede wszystkim bardzo rzetelne odtworzenie stanu faktycznego, innymi słowy stworzenie przez niego wiarygodnej bazy danych, będącej punktem wyjścia do dalszych studiów, rozważań i polemik, na które przyjdzie czas potem. Zdaje sobie z tego sprawę również sam Autor, który widzi potrzebę podjęcia badań w dwóch obszarach: oddziaływania kultu bł. Wincentego Kadłubka, a także urodzeń pozamałżeńskich. Na koniec wypada wyrazić nadzieję, iż w dającej się przewidzieć przyszłości doczekamy się publikacji kolejnych wyników badań autorstwa Krzysztofa Ślusarka.

LECH FRĄCZEK
ORCID: 0000-0003-0207-4452
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie